

УДК 347.736(045)

Я. І. Карапейчик

**ФІНАНСОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК КАТЕГОРІЯ ФІНАНСОВОГО ПРАВА.
ПОЗИТИВНИЙ ТА НЕГАТИВНИЙ (РЕТРОСПЕКТИВНИЙ) АСПЕКТИ**

У статті аналізується поняття фінансової відповідальності, її сутність як інституту фінансового права, співвідношення фінансової відповідальності з іншими видами юридичної відповідальності, а зокрема з адміністративною. Крім того, у статті розкривається позитивний і негативний аспект фінансової відповідальності, значення поділу фінансової відповідальності на ці два підвиди.

Позитивне значення – як відповідальність за майбутні її теперішні дії. Якщо суб'єкт не дотримується приписів фінансових норм, порушує їх, то виникає негативна відповідальність.

Також існує концепція ототожнення фінансово-правової відповідальності з державним осудом чи державним примусом. Але не всі примусові заходи можна віднести до заходів фінансово-правової відповідальності. Категорія державно-правового примусу є значно ширшим явищем і, окрім заходів юридичної відповідальності, відповідно до основних завдань, які він покликаний виконувати, містить також заходи попередження, припинення, відновлення.

Також аналізується розмежування фінансової відповідальності і державного примусу, фінансової відповідальності та фінансових санкцій.

Ключові слова: *фінансова відповідальність, фінансове право, фінансовий обов'язок, фінансово-правові санкції.*

Постановка проблеми. Існування держави, в якій забезпечується дисципліна, законність і правопорядок, не можливе без встановлення відповідальності. При чому, зазвичай увага звертається на такі види відповідальності, як кримінальна, адміністративна, цивільна, в той час як фінансова відповідальність залишається поза увагою. В той же час фінансово-правові норми вимагають не меншого захисту, аніж норми інших галузей права.

Фінансово-правова відповідальність – це державний осуд, що має прояв з точки зору суб'єктивного права як нормативний, формально визначений у фінансовому праві, гарантований і забезпечений фінансово-правовим примусом юридичний обов'язок зазнавати правопорушником заходів державного примусу у вигляді фінансових санкцій (штраф, пеня) за вчинене ним правопорушення у сфері фінансової діяльності [1; 12]

Фінансово-правова відповідальність полягає в накладенні обов'язку майнового характеру, який є додатковим, новим, який не існував раніше, до вчинення фінансового правопорушення. Заходи фінансово-правової відповідальності реалізуються через спеціально уповноважені органи, що мають владні повноваження. При цьому, в загальному понятті фінансово-правової відповідальності слід виокремити необхідність несення відповідальності, яка поширюється на всіх її суб'єктів та існує незалежно від наявності факту правопорушення (оскільки регламентується нормативними актами і належить до відповідних моделей поведінки у фінансових правовідносинах), а також саме несення відповідальності, яке має місце після вчинення фінансового правопорушення і виникає безпосередньо для порушника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На формування поняття «фінансова відповідальність» великий вплив здійснили як загальна теорія юридичної відповідальності, так і теорія адміністративної відповідальності. Фінансова відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, а остання, у свою чергу, – різновидом соціальної відповідальності. Отже, у зміст фінансової відповідальності входить і позитивний аспект її реалізації. Відразу варто зауважити, що у сучасній юридичній науці намітилося два підходи до визначення природи фінансово-правової відповідальності. Одні вчені дотримуються точки зору, що фінансово-правова відповідальність - це не особливий вид юридичної відповідальності, а різновид адміністративної (А. П. Альохін, Є. С. Белінський, Л. Ю. Кроліс та ін.) Інші вчені, навпаки, є прихильниками виділення фінансово-правової відповідальності в самостійний вид юридичної відповідальності, хоча і відзначають її деяку схожість з адміністративною відповідальністю (А. В. Бризгалін, В. Р. Берник, І. І. Веремеєнко, Г. С. Гуревич, М. В. Карасьова та ін.) Так, А. В. Бризгалін вважає, що «про фінансово-правової відповідальності можна говорити з достатньою мірою умовності, виділення її в самостійний вид відповідальності нічим не обґрунтоване», але надалі робить висновок, що «в російській правовій системі сформувалося досить чітко виражене правове явище - відповідальність за податкові правопорушення», і дає їй таке визначення: «Податкова відповідальність - це застосування

фінансових санкцій за вчинення податкового правопорушення уповноваженими на те державними органами до платників податків та особам, сприяючим сплату податків» [5]. Переконливі аргументи в частині розмежування адміністративної та фінансово-правової відповідальності наводить А. Й. Іванський, зокрема вченим зауважено, що фінансово-правова відповідальність настає тільки за порушення фінансових норм, які встановлюють правила поведінки суб'єктів фінансових правовідносин, захищають фінансові інтереси держави. Крім того, суб'єктами фінансово-правової відповідальності є підприємства, установи, організації, фізичні особи, але не фізичні (посадові) особи, які є суб'єктами дисциплінарної, адміністративної і кримінальної відповідальності. Різними є механізми встановлення та обрахування фінансово-правових та адміністративних санкцій, а також різними є органи юрисдикційних повноважень щодо застосування зазначених санкцій. Процедури застосування фінансово-правових та адміністративних санкцій є різними. Фінансово-правові санкції застосовуються до колективного прибутку суб'єкта правопорушення, а адміністративні – до особистих доходів посадової особи. Застосування фінансово-правових санкцій тягне негативні для суб'єкта правопорушення наслідки не організаційного характеру, а тільки грошово-майнового тощо та має за мету, на відміну від адміністративних санкцій, не тільки покарання порушника фінансової дисципліни, але й компенсацію презумованої шкоди [1, с. 14].

Беззаперечним є факт, що фінансово-правова відповідальність є різновидом юридичної відповідальності. Тому не дивно, що на формування її поняття справила фундаментальний вплив саме загальна теорія юридичної відповідальності, а різноманітні визначення фінансово-правової відповідальності представляють собою трансформацію різних концепцій та підходів до розуміння сутності юридичної відповідальності, адаптованих з урахуванням специфічних ознак фінансово-правової відповідальності як інституту фінансового права [6].

Фінансово-правова відповідальність включає всі ознаки, які характеризують її як юридичну. Саме в рамках загально-правової сутності юридичної відповідальності знаходить своє відображення фінансово-правова відповідальність із характерними для неї видовими ознаками, які обумовлені специфікою фінансового права.

Повертаючись до позитивного аспекту реалізації фінансової відповідальності, то дане явище практично недосліджене. Одночасно необхідно зауважити, що позитивний аспект реалізації фінансової відповідальності прямо закріплений у фінансовому законодавстві. Законодавець вживає термін «відповідальність» не тільки в негативному, але й у позитивному значенні – як відповідальність за майбутні й теперішні дії. У якості прикладів можна навести ряд нормативно-правових актів, в яких проглядається ідея законодавця про існування позитивного аспекту реалізації фінансової відповідальності. Так, відповідно до ст.ст. 6, 7 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» керівник підприємства зобов'язаний створити необхідні умови для правильного ведення бухгалтерського обліку, забезпечити неухильне виконання вимог щодо порядку оформлення та подання до обліку первинних документів. Головний бухгалтер забезпечує дотримання на підприємстві встановлених єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку, складання і подання у встановлені строки фінансової звітності [2, с. 68]. У п. 3 Постанови Правління Національного банку України «Про регулювання грошово-кредитного ринку» від 13.01.2005 р. № 7 вказується: рекомендувати банкам проводити більш виважену процентну політику за залученими коштами та наданими кредитами суб'єктам господарювання, дотримуючись «золотого правила банку», забезпечувати відповідність термінів та розмірів залучених і розміщених коштів, орієнтуючись на облікову ставку Національного банку України за операціями з коштами в національній валюті та ставку LIBOR в іноземній валюті [3]. Зі змісту процитованих положень виходить, що законодавець має на увазі не тільки негативний, але й позитивний аспект реалізації фінансової відповідальності.

Поняття позитивного аспекту реалізації фінансової відповідальності необхідно визначати через категорію «фінансовий обов'язок». Якщо обов'язок по дотриманню приписів фінансової норми відсутній, відповідно, відсутня і фінансова відповідальність. Фінансово-правова норма виступає формальною підставою фінансової відповідальності. Нормативність і юридичний характер позитивної фінансової відповідальності впливають безпосередньо з її закріпленості у фінансовій нормі у вигляді певної моделі поведінки й діяльності організації. Фінансова відповідальність формалізується фінансовими нормами, її встановлення має місце до факту правомірної або протиправної поведінки.

Державний примус, закріплений у санкції фінансової норми, виступає обов'язковою ознакою позитивного аспекту реалізації фінансової відповідальності. На відміну від негативного аспекту реалізації фінансової відповідальності державний примус тут реалізується на психологічному рівні як погроза настання негативних наслідків у випадку порушення вимоги диспозиції. Тому позитивний аспект реалізації фінансової відповідальності покликаний відбити зв'язок диспозиції, санкції й правомірної поведінки.

Але одним фінансовим обов'язком не можна вичерпати весь позитивний аспект реалізації фінансової відповідальності. У реальних правовідносинах він об'єктивується й виражається у

правомірній поведінці суб'єктів фінансової відповідальності, що забезпечується фінансово-правовим примусом, переконанням і заохоченням. Якщо позитивний аспект реалізації фінансової відповідальності не забезпечений примусовими заходами, переконанням або заохоченням, то він стає «беззахисним».

Щодо негативного аспекту реалізації фінансової відповідальності. Якщо суб'єкт не дотримується приписів фінансових норм, порушує їх, то виникає негативна відповідальність. З моменту здійснення фінансового правопорушення фінансова відповідальність виникає у вигляді обов'язку правопорушника зазнати осуду і понести несприятливі наслідки немайнового й майнового характеру, передбачені санкцією фінансової норми. Однак один лише обов'язок не може характеризувати фінансову відповідальність у цілому. Обов'язок виступає атрибутом (частиною) правовідносин. У визначення фінансової відповідальності необхідно включити як обов'язок фінансового правопорушника понести несприятливі правообмеження, передбачені санкцією норми фінансової відповідальності, так і реалізацію фінансової санкції, тобто безпосереднє отримання правопорушником несприятливих наслідків. У такій конструкції реалізація санкції, що передбачає міру фінансової відповідальності, виступає частиною правовідносин, що виникають між правопорушником і компетентними органами. Реалізація санкції означає реалізацію негативного аспекту фінансової відповідальності, що виражається в несприятливих обмеженнях майнового або організаційного характеру [4]. Подібної позиції дотримується Н. А. Саттарова, яка визначає фінансово-правову відповідальність через застосування до порушника фінансово-правових норм заходів державного примусу уповноваженими на це державними органами, які покладають на правопорушника додаткові обтяження майнового характеру [8, с. 20].

Більше детально фінансово-правові санкції характеризуються в авторефераті дисертації Усенко Романа Анатолійовича, в якій аналізується природа фінансових санкцій, їх функції, звертаючи увагу на дві особливі – інформаційну і фіскальну, основні ознаки та види. Крім цього, автор також виділяє особливості порядку їх застосування, завдяки яким можна говорити про існування такого виду санкцій. Це, в першу чергу, особливі форми контролю і нагляду, особливі суб'єкти, які наділені повноваженнями застосовувати такі фінансові санкції, а також окремі нормативно-правові акти, які визначають процедури застосування фінансово-правових санкцій. Як висновок Р. А. Усенко зазначає, що при подальшій систематизації законодавства про адміністративні правопорушення фінансові санкції слід виділити в окремий підрозділ [11, с. 16-18].

Отже, існує концепція отождення фінансово-правової відповідальності з державним осудом чи державним примусом. Даний підхід не є однозначним, оскільки не всі примусові заходи можна віднести до заходів фінансово-правової відповідальності. Категорія державно-правового примусу, беззаперечно, є значно ширшим явищем і, окрім заходів юридичної відповідальності, відповідно до основних завдань, які він покликаний виконувати, містить також заходи попередження, припинення, відновлення. Проте не можна заперечувати той факт, що державно-правовий примус є однією з ознак фінансово-правової відповідальності. Він міститься у санкції фінансово-правової норми, і у разі наявності достатніх підстав у вигляді вчинення фінансового правопорушення, знаходить своє відображення у негативних наслідках майнового характеру для правопорушника.

О. А. Мусаткіна під фінансово-правовою відповідальністю як цілісним правовим явищем, яке включає позитивний та негативний аспекти реалізації, розуміє нормативний, формально визначений, гарантований та забезпечений фінансово-правовим примусом, переконанням чи заохоченням юридичний обов'язок суб'єктів фінансових правовідносин з дотримання норм фінансового законодавства, який реалізується у фінансово-правомірній поведінці, яка тягне за собою схвалення або заохочення, а у випадку вчинення фінансового правопорушення - обов'язок правопорушника зазнати осуд та обмеження майнового та немайнового характеру, що реалізуються в охоронному правовідношенні фінансової відповідальності [7, с. 112].

Однак розуміння фінансово-правової відповідальності як комплексного поняття, що включає як перспективний, так і ретроспективний аспект також зазнає критики, яка полягає у тому, що сутність даного поняття набуває філософського характеру, тобто дане поняття повинно охоплювати лише негативний аспект.

Наступний підхід можна визначити як фінансово-правова відповідальність-фінансові санкції та реалізація фінансових санкцій. Так, Л. К. Воронова під відповідальністю за порушення фінансового законодавства розуміє форму реалізації державно-владного примусу, що виникає у разі вчинення порушення приписів фінансово-правових норм і полягає у застосуванні спеціально уповноваженими державними органами до правопорушників передбачених законом санкцій [9, с. 114].

Напротивагу цьому підходу наводиться наступне: фінансово-правова відповідальність і фінансова санкція виконують різні функції, категорія відповідальності за своєю природою, змістом, виконуваними завданнями та функціями є значно ширшою, ніж категорія санкції і не може зводитися лише до реалізації санкцій, оскільки може існувати без реалізації санкції та покарання.

Ще одна позиція полягає в тому, то фінансово-правову відповідальність розглядають в межах «охоронного правовідношення». Найбільш фундаментально ця концепція була розроблена

О. А. Мусаткіною, яка визначає охоронне правовідношення фінансово-правової відповідальності як імперативне, матеріальне, конкретне владовідношення, що виникає з юридичного факту фінансового правопорушення між правопорушником і державою в особі компетентних органів, в межах якого у правопорушника з'являється додатковий обов'язок перетерпіти осуд і несприятливі правообмеження майнового, організаційного та психологічного характеру, а в уповноважених органів — право та обов'язок покласти на правопорушника несприятливі правообмеження, які передбачені порушеною нормою [10, с. 106].

На нашу думку, кожна з концепцій розкриває сутність фінансово-правової відповідальності лише в певній частині, адже всі вищезазначені підходи відображають її специфічні риси, зокрема такі як: реалізація фінансово-правової відповідальності здійснюється в межах специфічного охоронного правовідношення між правопорушником, на якого покладається обов'язок зазнати несприятливих наслідків майнового характеру, та державою в особі уповноважених органів, які мають притягнути правопорушника до цих несприятливих наслідків; характеризується можливістю застосування заходів фінансово-правового примусу, зовнішньою формою вираження яких є фінансово-правові санкції.

Список використаної літератури

1. Іванський, Андрій Йосипович. Фінансово-правова відповідальність в сучасній Україні: теоретичне дослідження [Текст] : автореферат дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / А. Й. Іванський; Одес. нац. юрид. акад. - Одеса : [б. и.], 2009. - 36 с.
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV // ВВР України. - 1999. - № 40. - Ст. 365.
3. Постанова Правління НБУ «Про регулювання грошово-кредитного ринку» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0007500-05>
4. Бавико О.Є. «Склад та ефективність фінансової відповідальності» / О. Є. Бавинко [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/255-finpr/14850-2011-01-19-03-57-33.html>
5. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ua-referat.com/Фінансова_відповідальність
6. Трипольська М. І. «Поняття фінансово-правової відповідальності» / М. І. Трипольська [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vzjui/2010_3/10tminfr.pdf
7. Карасева М. В. Финансовое право. Общая часть: учебник / М. В. Карасева. - М. : Юрист, 2000. - 256 с.
8. Саттарова Н. А. Ответственность банков за нарушение обязанностей, предусмотренных законодательством о налогах и сборах: дис... канд. юрид. наук : 12.00.14 «Административное право; финансовое право; информационное право» / Н. А. Саттарова; Академия налоговой полиции Федеральной службы налоговой полиции России. - М., 2001. - 141с.
9. Фінансове право України : навч. посіб. / за заг. ред. Л.К. Воронової. - К.: Правова єдність, 2009. - 396 с.
10. Мусаткіна А. А. Правоотношение финансовой ответственности / А.А. Мусаткіна // Правоведение. - 2006. - №3. - С. 100-107.
11. Усенко Р. А. Фінансові санкції за адміністративним законодавством України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Р. А. Усенко. - НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. - К., 2007. - 19 с.

Y. Karapeichyk

FINANCIAL RESPONSIBILITY AS A CATEGORY OF FINANCIAL LAW. POSITIVE AND NEGATIVE (RETROSPECTIVE) ASPECTS

The article is devoted to the analysis of the definition of financial liability, its nature as institute of financial law, relations of financial liability with other kinds of legal liability. Besides that the article also focuses on the positive and negative aspects of financial liability, importance of this segmentation.

A positive value - the responsibility for the present and future actions. If the subject does not comply with requirements of financial rules, breaks them, then there is a negative liability.

There is also the concept of identifying financial and legal responsibility of the state government condemnation or coercion. But not all coercive measures can be attributed to measures of financial and legal liability. Category of public law enforcement is much broader phenomenon and, besides measures of legal liability, according to the main tasks that it is designed to do, also includes preventive measures, suspension, renewal.

And, finally, article describes the differentiation between financial liability and state coercion, between financial liability and financial sanction.

Keywords: *financial responsibility, finance, financial debt, financial and legal sanctions.*